

Հայագգի Աթարեկ եւ Մուսուլի Սուլթան Պատր Էտ Տին Լուլու

ՊԵՐՃ ՍԱՊՊԱՂԵԱՆ

ԺԲ. դարու վերջաւորութեան, Միջին Արեւելքի մէջ երկու հզօր կայսրութիւններ՝ ներքին պառակտումներու պատճառով, քայքայուած էին արդէն: Մեծ Սելճուքներու գահը կռուականոր դարձած էր փառատենչ ժառանգորդներու միջեւ, իսկ էյուպեան կայսրութիւնը՝ Սալահ էտ Տինի մահէն ետք, բաժնուած էր իր բազմաթիւ որդիներուն եւ եղբորորդիներուն միջեւ, կորսնցնելով երբեմնի իր հմայքն ու համբաւչտութեան ողին: Ստեղծուած էին փոքր մելիքութիւններ, սրոնց գահակալները, հակառակ իրենց ուռուցիկ տիրոջաներուն, կ'իշխէին համեստ տարածքով գաւառներու վրայ: Այդ ինքնավար շրջաններէն մէկն էր Մուսուլի Աթարեկութիւնը՝ յարակից կարգ մը բերդերով եւ Սինճար քաղաքով, որուն հիմնադիրն էր ծագումով թուրք Իմատ էտ Տին Պըն Ձենկի Պըն Սունկուր, որ իր կարգին, եւ աւատապետական սովորութիւններու դժով՝ զայն որպէս տիրոջ ստացած էր հիճրի 521 թ.ին (1127 թ.) Մեծ Սելճուքներու Սուլթան Մահմուտ Պըն Մելիքչահէն:

Ձենկիներու հարստութիւնը Մուսուլի մէջ գոյատեւեց հ. 521-646 թթ. (1127-1219 թթ.):

ԺԳ. դարուն Մուսուլի մէջ կը հանդիպինք բացառիկ կարողութիւններով օժտուած քաղաքական մեծ դէմքի մը, նախ՝ աթարեկ տիրոջսով, ապա՝ մելիք Մուսուլի, որ քառասուն հինգ տարիներ միահեծան կերպով իշխեց գահին վրայ, սկսելով ստրուկի անփառունակ վիճակէն, հասնելու համար պալատական խնամակալի, դաստիարակի (աթարեկ) եւ թաղաւորի (մելիք) դիրքերուն:

Այս բացառիկ դէմքը ծագումով հայ՝ Պատր էտ Տին Լուլուս է, որդի Ապտուլլահի, որ մանուկ հասակին՝ որպէս ստրուկ գնուած է դերձակի մը կողմէ Մուսուլի մէջ եւ ապա՝ ծախուած նոյն քաղաքի Սուլթան Նուր էտ Տին Արսլանշահ Պըն Ըզ էտ Տին Մաս'ուտի (1192-1210 թթ.), որուն մօտ՝ իր ուշիմութեան շնորհիւ յաջողած էր հասնիլ նախածելի դիրքի:

Ըստ արաբական անձնանուններու բառարանին՝ Լուլուս ծնած է 1174 թ.ին եւ մեռած՝ 1259 թ.ին, 85 տարեկան հասակին մէջ¹: Դըժբախտաբար յիշուած չէ թէ Հայաստանի որ շրջանէն բերուած է ան որպէս ստրուկ կամ մեմլուք (զերի): Սակայն, նկատի ունենալով ԺԲ դարու քաղաքական փոթորկոտ իրադարձութիւնները, կարելի է ենթադրել որ ան վասպուրականցի հայ մըն էր, եւ հաւանաբար՝ Խլաթի շրջանէն: Իսկ Ապտուլլահ հայրանունը կրնար ըլլալ անունը զինք գնող դերձակին եւ կամ՝ վերադիր անուն մը իր ստրուկ վիճակին, քանի որ անուան տառացի թարգմանութիւնը կը նշանակէ ստրուկ կամ զերի Ասուլուժոյ:

Ըստ մատենագիր Շամս էտ Տին Տահապիի՝ «Պատր էտ Տին Լուլու Ալ Արմանի (հայազգի, Պ. Ս.) ապրած է աւելի քան 80 տարիներ եւ մեռած է. 657 թ.ին (1258 թ.): Անոր մահով վերջ գտած է Մուսուլի մեկըքութիւնը»: Մատենագիրը զայն կը կոչէ «Ալ Սուլթան Ալ Մալիք Ալ Ռահիմ (ողորմած, Պ. Ս.) որ եղած է քաջակորով, պատկառելի, դիւանագէտ եւ գիտնական՝ թէեւ քիչ մը բռնակալ ու կրօնական դպացումէ զուրկ»²:

Ուրիշ մատենագիր մը՝ Իպն Դադրի Պարտի, իր Ան-Նըճուս Ազ-Չահիրա գիրքին մէջ կը զրէ. «Լուլուս եղած է ողորմած եւ Ապու Ալ Ֆատա'էլ (արժանիքներու տէր, Պ. Ս.)»: Ըստ մատենագիրին, Մուսուլի այս թագաւորը եղած է գահակալներուն լաւագոյնը: Անդրադառնալով կենսագրութեան, հակիրճ տողերով կը յայտնէ թէ ան եղած է ստրուկը Նուր էտ Տին Արսլանշահի, որդի Ըզ էտ Տին Մաս'ուտի, որդի Մուսուտի, որդի Չենկի Պըն Սուսկուր թուրքին³:

Երբ Նուր էտ Տին կը մեռնի, գահը կը ժառանգէ անոր զաւակը՝ Ալ-Ղահեր, որ Փիզիքապէս վատառողջ ըլլալով կը մահանայ է. 614 թ.ին (1217 թ.) ձգելով երկու մանկահասակ ժառանգորդ զաւակներ, որոնց խնամակալ կը նշանակէ Լուլուս: Այս վերջինը յաջորդաբար կը սպաննէ երկու ժառանգորդները՝ ու կը տիրէ գահին: Ապա նկարա-

1. — قاموس الاعلام ، خير الدين الزركلي، ج ٦ ، ص ١١١ .
2. — كتاب دول الاسلام للحافظ شمس الدين الذهبي ، القاهرة ، ١٩٧٤ ، ص ١٦١ ، ١٦٢ .
3. — تعري بردي ، مطبعة دار الكتب المصرية ، ١٩٣٨ ج ٧ ، ص ٧٠ .

դրելով անոր արժանիքները, Իպն Դադրի Պարտի կ'աւելցնէ. «Պատր Էտ Տին եղած է չափազանց դործունեայ, իրազեկ, պրպտող եւ պատշաճութիւնները յարգող անձնաւորութիւն մը, որ վայելչօրէն կ'ընդունէր օտար գեսպաններն ու պատուիրակութիւնները: Տեւապէս կը հետաքրքրուէր իր հպատակներուն վիճակով եւ շատ քիչ բան կը խուսափէր անոր ուշադրութենէն: Մեծ գումարներ կը ծախսէր ան արդարամիտ դատաւորներ պահելու համար: Ունէր նաեւ լրտեսներու ընդարձակ ցանց մը: Եթէ պատահէր որ իր հպատակներէն մէկը, իր երկրին մէջ 100 տիրահմի (արծաթ դրամ, Պ. Ս.) վնասի ենթարկուէր, Լուլու սիրով յանձն կ'առնէր 10·000 տինար (ոսկեդրամ, Պ. Ս.) ծախսել դարձանելու համար վնասը»:

Համաձայն թրքական անձնանուններու բառարանին՝ Լուլու եղած է մելիթութեան խորհրդական, ինսամակալ եւ աթարեկ հ. 607 թ.էն (1210 թ.) սկսեալ: Լուլու յամառօրէն պաշտպանած է ժառանգորդներուն իրաւունքները իրենց երկու հօրեղբայրներուն՝ Մելիթ Իմատ Էտ Տինի եւ Մուղաֆֆար Էտ Տինի ոտնձգութիւններուն դէմ, որոնք կը ձգտէին Մուսուլը կցել իրենց տիրոյթներուն՝:

Այդ շրջանին Լուլու լեզու գտնելով Էյուպեան մելիթներուն հետ, յաջողած է իշխանութեան կցել նաեւ ձեղիրէն ու սպառնալ Հաւլային:

Լուլուի հայազգի ծագման մասին կը խօսի նաեւ ուրիշ մատենագիր մը՝ Ալ Իմամ Էտ Տին Ապի'լ Ֆիտա' Իմայիլ Օմար Պըն Քեսիր Ալ Գարաշի Էտ Տիմըշի, որ մահացած է հ. 774 թ.ին (1372 թ.): Ան կը հաղորդէ որ «Հուլակուի աւերիչ պատերազմներէն ետք, երբ մոնղոլ աշխարհակալը կը դրաւ Արքասեան կայսրութեան մայրաքաղաք Պաղտատը, Պատր Էտ Տին Լուլու թանկագին նուէրներով եւ դանձերով կ'ուղղուի Հուլակուի մօտ՝ սիրաշահելու համար նոր աշխարհակալը: Հուլակու զայն կ'ընդունի յարգանքով եւ պատշաճութեամբ: Վերադարձին, մօտ 80-ամեայ ծերունին կ'ապրի միայն տարի մը, ու կը վախճանի: Ան թաղուած է Պատրիյէի դպրոցին մէջ (Պատրի անուամբ եւ իր կողմէ կառուցուած, Պ. Ս.): Իր հպատակները խոր սուղի մէջ մտած են, որովհետեւ ան սիրուած էր իր բարի վարմունքին եւ արդարամտութեան համար»⁵:

Պատր Էտ Տին Լուլու եղած է առատաձեռն մեկենաս մը եւ քաջալիրող՝ արուեստի ու զրականութեան: Անոր օրով եւ իր շնորհիւ

4. - قاموس الاعلام شمس الدين سامي ، مجلد ٢ ، ص ١٢٥٥ .

5. - كتاب البداية والنهاية في التاريخ للامام اخنافظ عماد الدين ابي الفداء اسماعيل عمر بن كثير القرشي الدمشقي ، مطبعة السعادة بمصر ، ج ، ١٣ ، ص / ٢١٤ .

Շէյխ Լզ էտ Տին կը պատրաստէ Ալ Քամել Գիլ Թարիխ պատմութեան գիրքը, որուն համար կ'արժանանայ վարձատրութեան եւ շնորհներու: Լուլու կը գնահատէր բանաստեղծները, որոնց կը վճարէր մինչեւ 1000 տինարի հասնող նիւթական պարգեւներ: «Այս Պատր էն Տին Լուլուն հայ էր ծագումով՝ դնուած դերձակի մը կողմէ: Յետոյ՝ պատկանեցաւ Մուսուլի տիրոջ՝ նուր էտ Տին Արսլանշահին: Ան վայելուչ էր ու բախտաւորուեցաւ, յառաջանալով պետական գործերուն մէջ: Լուլու դաւադրութեամբ սպաննեց իր տիրոջ զաւակները այնպէս որ օրինաւոր ժառանգորդներ չմնալով, ասպարէզը ազատ մնաց իրեն համար:

«Ան ամէն տարի Ալիի (մարգարէին փեսան ու հօրեղբորորդին, Պ. Ս.) ուխտատեղիին (Մաշհատ) կը նուիրէր 1000 տինար կշտող՝ ոսկի կանթեղ մը: Ան պատկառելի էր ու սիրուած: Հպատակները զայն կը կոչէին «ոսկեայ մական»: Չափազանց եռանդուն էր, իմաստուն եւ խորամանկ: Տարուէ տարի ոսկեայ կանթեղի մը նուէրը Ալիի Շիրիմին, կը նշանակէ որ ան կը պատկանէր Շիրի յարանուանութեան: Աստուած աւելի լաւ գիտէ [ճշմարտութիւնը]»⁷:

Պաղտատի Հնագիտական Սպասարկութեան կողմէ հրատարակուող «Սումեր» տարեգիրքի 1968 թ.ի հատորին մէջ՝ Մուսուլի ինքնատիպ ոճով կառուցուած եւ պատմական նշանակութիւն ունեցող ճարտարապետական կոթողներուն (մզկիթներ, դպրոցներ, ուխտատեղիներ, շիրիմներ եւն.) նուիրուած ուսումնասիրութեամբ մը, Սա'իտ Տիուհճի կը յանդի այն եզրակացութեան որ Մուսուլի ճարտարապետական կառուցումներու ամենէն փայլուն ժամանակաշրջանը եղած է Պատր էտ Տին Լուլու Պըն Ապուսլահ Ալ Արմանիի (հայազգի, Պ. Ս.) շրջանը⁸:

Արեւելագէտ Տէյվիտ Թալպոթ Ռայս իր «Իսլամական Արուեստ» գիրքին մէջ (էջ 99), բաղդատութիւններ ընելով Վասպուրականի եւ Միջագետքի ճարտարապետական ոճի նմանութիւններու շուրջ՝ կ'անդրադառնայ նաեւ Մուսուլի շինարարական վերելքին ու կը շեշտէ Լուլուի հայկական ծագումը:

Անվիճելի է ուրեմն որ Պատր էտ Տին Լուլու հայ էր ծագումով

6. Լուլուի կողմէ հաստատուած ոսկեգրամ տիւարը կը կշռէ 6:30 կրմ.: Հետեւաբար իր կողմէ նուիրուած կանթեղը, որպէս ձոյլ մետաղ հաւասար է 6 քիլօ եւ 300 կրամ ոսկիի:

7. — الكامل في التاريخ ابن الاثير ، دار الكتب العربي ، ١٩٦٧ .

8. — سومر ، مجلة علمية في اثار العراق وتاريخه ، يصدرها الاثار العامة ، بغداد . المجلد ٢٤ ، ١٩٦٨ ، ص ١٧١ - ١٨١ . سعيد الديوبجي .

եւ բացառիկ տաղանդով ու կարողութիւններով օժտուած քաղաքական դէմք մը, որ Պենի Ձենկի տոհմին երեք դաճաճառանգներու խնամակալութիւնը ստանձնելէ յետոյ, հիմնեց իր սեփական հարստութիւնը, որ սակայն եղաւ կարճատեւ՝ Հուլիսի արշաւանքին պատճառով:

Աթարեկութեան շրջանին իր սաները եղած են.

— Ըզ էտ Տին Մասուլու Պըն Արսլանշահ հ. 607-615 թթ. (1210-1218 թթ.):

— Նուր էտ Տին Արսլանշահ Պըն Մասուլու հ. 615-616 թթ. (1218-1219 թթ.):

— Նասըր էտ Տին Մահմուտ Պըն Մասուլու հ. 616 թ. (1219 թ.):

Հակառակ իր երկարամեայ, փոթորկալից եւ տաղնապալի դաճակալութեան, Լուլու եղած է բացառիկ տաղանդով օժտուած քաղաքական դէմք մը, թէեւ՝ հակասական մղումներով, երբեմն բիրտ, սակայն արդարաւորով, աններող՝ բայց ողորմած, յարատեւ պատերազմող դրացի երկիրներուն հետ, սակայն նոյն ատեն մեկեկնաս եւ քաջալերող զիր ու զրականութեան, արուեստներու եւ շինարարութեան, բարեխնամ եւ շահագրգիռ իր հպատակներուն վիճակով եւ առօրեայով:

Տէյվիտ Ռայս, Պատր էտ Տինի պղինձի արուեստի հաւաքածոյին մէջ գտած է արծաթով զարդարուած ափսէ մը, նուիրուած Լուլուին, որուն յիշատակարանը փոխանակ Ապու Ալ Տատաէլ տիտղոսին (արժանիքներու տէր)՝ զայն որակած է Ապու Ալ Մազալէմ (բըռնութեանց տէր)⁹: Հակառակ այս նախատական արձանագրութեան, Լուլու զայն պահած է իր մօտ որպէս արուեստի գործ ու շատ հաւանարար, ըստ իր սովորութեան, նաեւ վարձատրած արուեստագէտը:

Լուլուի գահակալութեան շրջանին, Մուսուլ դարձաւ մշակոյթի կարեւոր կեդրոն մը, իր ուրոյն դպրոցով, որուն ամենացայտուն գործերէն մէկն է 1217-1218 թթ.ուն մասնաւորապէս իրեն համար պատրաստուած եւ նկարադարձուած Քիթապ էլ Աղանին (գրական գործերու հաւաքածոյ)¹⁰: Այս մեծածաւալ հաւաքածոն, որուն ներկայ հրատարակութիւնները կը տարուբերին 20 եւ 22 հատորներու միջեւ, մինչեւ այսօր փնտռուած եւ ժողովրդական հատընտիր ժողո-

9. D. S. Rice, **The Brasses of Badr el Din Lulu**, «Bulletin of the School of Oriental and African Studies», XIII 1950, p. 633.

10. **Islamic Art Chamber's Encycl.**, vol. 7, p. 765.

վածու մըն է: Դժբախտաբար, Լուլուի օրով պատրաստուած եւ նկարազարդուած հատորներէն փրկուած են միայն հինգ հատորներ, որոնք կը գտնուին Պոլսոյ եւ եւրոպական այլ թանգարաններուն մէջ: Պոլսոյ հատորին սկիզբը կայ Լուլուի նկարը, որուն անունը փոքր տառերով գրուած է իր երկու բազուկներուն վրայ (տես՝ նկար թիւ 1):

Նկար թիւ 1

Լուլուի անունը պիտի անմահանար սակայն պալատական մատենադիր Իպն էլ Ասիրի մեծածաւալ պատմութեան գիրքով, որ կը բաղկանայ ինը հատորներէ՝ Ալ Քամել Ֆիլ Թարիիս (կատարեալը, կամ ամբողջականը պատմութեան մէջ) խորագրով:

Ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ պատմութիւնը կը սկսի Ադամէն ու կը վերջանայ Կ. 623 թ.ին (1226 թ.): Հեղինակը պիտի մահանար չորս տարիներ ետք՝ 1230 թ.ին: Ներածականին մէջ (էջ 7), Իպն էլ Ասիր կը յայտնէ թէ գիրքը պատրաստած է թելադրութեամբը՝ ողորմած, գիտուն, յաղթական, տիեզերակալ, իսլամութեան եւ հաւատացեալներու սին, աշխարհի մէջ արդարութիւն վերականգնող իր

տիրոջ Պատր էտ Տին Լուլուի, մաղթելով որ Աստուած անոր տէրութիւնը պահէ անսասան :

Իսկ էլ Ասիրի պատմութիւնը թանկագին աղբիւր է Մելլին Արեւելքի, խաչակիրներու, Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ պատմական իրագարձութիւններուն կապակցութեամբ :

Լուլուի պէս փառասէր դահակալ մը անշուշտ պիտի հատանէր նաեւ իր սեփական դրամները : Մեղի հասած են նմոյշներ իր անուամբ ոսկի տինարներու եւ պղինձէ ֆիլսներու : Պղինձ ֆիլսները երբեմն շեղելով իսլամական աւանդական սովորութիւններէն հետեւած են սելճուքեան եւ օրթուքեան պատկերաւոր դրամներուն : Ծանօթ փողերանոցներ են Մուսուլը ու ձեղրէն¹¹ : Կանդրազառնանք ոսկեդրամի մը՝ իր մակագրութիւններով (տես՝ նկար թիւ 2) : Դրամին

Նկար թիւ 2

վրայ Լուլուի անունը յիշուած է արքայի տիտղոսով, որպէս կրօնքի եւ աշխարհի լիալուսին¹² :

Հետեւելով տիրող սովորութիւններուն, Լուլու իր դրամներուն վրայ կը կրէ կրօնքի եւ աշխարհի ղեղեցկութեան լուսափայլի տիտղոսը՝ «Պատր» : Նման տիտղոսներ դորձածած են բոլոր իսլամ մե-

11. Ghalib Edhem, **Monnaies Turcomanes**, Գաւի սեւ'

— العملة الإسلامية في العهد الاتابكي، محمد باكر الحسيني، مطبعة الحافظ، بغداد، ۱۹۶۶.
12.— Պատր բառին տառացի քարգմանութիւնն է լիալուսին, որ արքայական բմբռնումով եւ բանաստեղծութեան մէջ նկատուած է որպէս գերագոյն գեղեցկութեան խորհրդանիշ :

լիքները, շահազործելու համար զանգուածներու կրօնական զգացումները :

Ոսկի դրամը հատանուած է հ. 645 թ.ին (1247 թ.) Մուսուլի մէջ, Ալ Մուսթա'սեմ Պիլլահ խալիֆին օրով հ. 640-656 թթ. (1242-1258 թթ.) : Անոր օրով՝ Հուլակուլի արշաւանքով վերջ պիտի գտնէր Աբբասեան տոհմի զահակալութիւնը Պաղտատի մէջ :

Այս դրամին տրամագիծն է 28 մմ. եւ կը կշռէ 6.30 կրմ. :

<p>لولو محمد رسول الله صلى الله عليه بدر الدنيا والمدین اتابك</p>	<p>Լուլու Մուհամմետ մարգարէ Աստուծոյ, Ալլահին Ազօբֆները իջնեն վրան Լիալուսին աշխարհի եւ կրօնի՝ Աթարեկ</p>
<p>محمد رسول الله ارسله بألهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون</p>	<p>Մուհամմետ առաքեալ Աստուծոյ, գոր դրկեց ուղիղ եւ նշմարիտ կրօնով գայն ցոյց տալու բոլոր կրօններու վրայ ի հեճուկս անհաւատներու հակակրօնութիւն :</p>
<p>الامام لا اله الا الله وحده لا شريك له المستعصم بالله امير المؤمنين</p>	<p>Իմամ Ալլահէն գառ Աստուած չկայ միակն է առանց ընկերակցի Ալ Մուսթա'սեմ Պիլլահ իշխան հաւատացեալներու</p>
<p>بسم الله ضرب هذا الدينير بالموصل سنة خمس واربعون وستاية</p>	<p>Յանուսն Աստուծոյ այս տիւնարը հատանուած է Մուսուլի մէջ 645 թ.ին</p>
<p>الله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله</p>	<p>Կամքը Տէրոջն է ինչպէս անցեալին մէջ այնպէս ալ ապագային եւ օր մը պիտի ուրախանան հաւատացեալ- ները Տէրոջ յաղթանակով :</p>

Հիմնուելով դրամի վրայ յիշուած խալիֆին անուան առկա-
յութեան, մեզի կը թուի թէ Լուլու դիւանագիտական նկատումնե-
րով ընդունած է Սիւննի խալիֆին զերակայութիւնը որպէս կրօնա-
կան պետ : Իսկ Ապի'լ Ֆիտա'ի եզրակացութիւնը՝ թէ Լուլու կրնայ
պատկանած ըլլալ Շի'ի յարանուանութեան, տարեկան ոսկիէ կանթե-

դի մը նուիրումով Ալիի շիրիմին, կրնայ թելադրուած ըլլալ, բնակչութեան մեծամասնութեան, կամ՝ կարեւոր զանգուածին կրօնական զգացումները բաւարարելու մտահոգութեամբ:

Լուլուի պղինձէ պատկերադրոշմ Ֆիլսնեքէն կը ներկայացնենք նմոյշ մը, հատանուած Մուսուլի մէջ հ. 631 թ.ին (1233 թ.), ուր գահակալը կը ներկայանայ անմօրուս: Ֆիլսը կը կշռէ 7.50 կրամ, 24 մմ. տրամագիծով (տես՝ նկար թիւ 3):

Նկար թիւ 3

Լուլուի կիսանդրին շուրջ եղած մակագրութիւնը կը յիշատակէ միայն հատանման վայրն ու թուականը, իսկ յետսակողմը, յիշուած է օրուան խալիֆին՝ Մուսթանսըրի անունը եւ շրջագիծին մէջ,

بدر الدنيا والدين الملك الكامل الملك الاشرف

Կը թուի թէ այս շրջանին Լուլու ճորտ դարձած է էյուպեան տոհմի զլխաւոր մելիք Ալ Քամելին (1218-1237 թթ.) եւ անոր եղբոր՝ մելիք Ալ Աշրաֆին (1210-1237 թթ.), որ 1210-1220 թթ.ուն տիրած է Խլաթի, Մայաֆարդինի, Սինճարի եւ Խառանի, իսկ 1229-1237 թթ.ուն՝ Սուրիոյ հարաւային շրջանին:

Լուլուի մահով վերջ պիտի գտնէր նաեւ իր հիմնած հարստութիւնը: Իրեն յաջորդած է իր որդին Ալ Մալեք Ալ Մալեհ Իսմայիլ՝ Մուսուլի մէջ: Իր երկրորդ որդին՝ Ալ Մուճահեմ Իսհազ, իշխած է ձեզիբէի մէջ, իսկ երրորդ որդին՝ Ալ Մուզաֆֆար Ալի՝ Սինճարի վրայ¹³:

Լուլու անուղղակիօրէն պատճառ պիտի դառնար նաեւ պալա-

— المختصر في اخبار البشر، تاريخ ابى الفداء، دار المعرفة - بيروت، ج ٣، ص ٢١٣. 13.

տական ոճիրներու եւ յեղաշրջումի մը՝ Գահիրէի արքունիքէն ներս : Եգիպտոսի էյուպեան տոհմին վերջին գահաժառանգ Ալ Մալեք Ել Սալեհ, իր հարձերէն մին՝ Շաճարեթ էտ Տուրրը բարձրացուցած էր թագուհիի ղերբին, մանչ զաւակի մը՝ Խալիլի ծնունդէն ետք : Խալիլի մեռաւ մանկահասակ : Շաճարեթ էտ Տուրր, որ ըստ Ասիլ՝ Զպտաի ծագումով հայ ստրկուհի մըն էր, բարձրացաւ Եգիպտոսի գահին՝ Սուլթանուհիի տիտղոսով :

Նկատի ունենալով սակայն նման զիրքի մը ստեղծած դժուարութիւնները մոլեռանդ զանգուածներուն մօտ, որոնք նուաստացում կը նկատէին կառավարուիլ կնոջ մը կողմէ, թագուհին ամուսնացաւ թուրքմեն մեմլուքներու ամենէն ազդեցիկ էմիրներէն՝ Ալ Մալը Այպաք Ալճաշընկերի հետ, որ հաւատարիմ զօրավարներէն մէկն էր իր ամուսնոյն՝ Ալ Սալիհի : Հետագային՝ Շաճարեթ էտ Տուրր իմանալով որ իր ամուսինը նշանուած է ու կը մտադրէ Պատր էտ Տիւ Լուլուի ազջիկը իրեն երկրորդ կին առնել, նախանձէ տարուած իր ամուսինը խեղդամահ կ'ընէ բաղնիքին մէջ, իր ծառաներուն միջոցով, թէեւ իր կարգին կը սպաննուի Այպաքի կողմնակից զօրականներուն կողմէ¹⁴ :

BADR AL-DIN LULU AL-ARMANI

BERJ SABBAGHIAN

(Summary)

Badr al-Din Lulu al-Armani had been purchased as a slave by a tailor in Mosul, and then later sold to the Sultan of the same city. As a result of his exceptional capabilities and initiative, he was able to occupy the positions of Atabek (1210-1219) and later Sultan (1219-1259) of Mosul. He was an Armenian by origin and most probably came from the area of Khlat in the province of Vaspurakan in Armenia. According to chronicles, Badr al-Din Lulu was an extraordinarily energetic, wise, cunning, pious, and generous patron and supporter of literature and the arts. Mosul's most illustrious period of architecture was that of Badr al-Din Lulu. He also minted copper fils and gold dinars with unique inscriptions.